

ВЛАДА ОЛЕКСАНДРІВНА ГУСЕВА,*доктор юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки;* <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,*e-mail: v.guseva989@ukr.net***ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Проаналізовано слідчо-судову та експертну практику щодо кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку з учиненням насильства щодо працівника правоохоронного органу. На підставі цього аналізу визначено можливості судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, а також визначено типові помилки, яких допускаються слідчі під час їх призначення під час розслідування. Установлено, що типовими помилками є такі: призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань, неправильне визначення виду експертизи, ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для вирішення низки питань, зокрема матеріалів кримінальних проваджень, несвоєчасне призначення судових експертиз і некоректна постановка запитань експертові. Дано окремі рекомендації щодо усунення визначених типових помилок.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, судово-медична експертиза, правоохоронний орган, насильство, слідчі помилки.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Досить поширеними серед кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності є погрози або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 Кримінального кодексу (далі – КК) України). У 2016 р. обліковано 967 кримінальних проваджень за вказаною категорією злочинів, у 2017 р. – 1 115, у 2018 р. – 817, у 2019 р. – 821, у 2020 р. – 909, упродовж січня – серпня 2021 р. – 592 кримінальних провадження¹. Зазначене актуалізує питання здійснення ефективної протидії злочинам згаданого виду, адже процес їх розслідування ускладнюється багатьма факторами. По-перше, метою їх вчинення є бажання перешкодити працівникові правоохоронного органу здійснити його професійну діяльність. По-друге, переважно це кримінальне правопорушення вчиняється у сукупності з іншими, серед яких найпоширенішим є опір працівнику правоохоронного органу (ч. 2 ст. 342 КК України). Аналогічна практика існує і в інших країнах світу. Наприклад, у США за період із 2012 по 2017 рр. при-

близко 303 500 офіцерів пройшли лікування з приводу несмертельних травм, 53 % яких були пов'язані з опором (Tiesman et al., 2020). По-третє, методика розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів вітчизняні вчені комплексно не досліджували, у зв'язку з чим низка питань залишається дискусійною, а деякі – взагалі не вирішено. Отже, під час розслідування насильства, вчиненого щодо працівників правоохоронних органів, на слідчих покладається обов'язок щодо з'ясування вагомого комплексу обставин та вирішення численної кількості тактичних завдань.

До таких завдань, зокрема, належать: тяжкість спричиненого потерпілому тілесного ушкодження, давність його заподіяння, механізм спричинення тощо. Вирішити ці завдання можна шляхом призначення та проведення судово-медичної експертизи. Слід наголосити, що кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень зобов'язує слідчого або прокурора призначати експертизу (п. 2 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України).

Слідчі мають усвідомлювати, що призначенню експертизи має передувати стадія підготовки, на якій треба встановити основні обставини справи, визначити перелік матеріалів, які

¹ Статистична інформація // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 26.08.2021).

слід направити на дослідження експертові, а також правильно сформулювати запитання, що будуть винесені на вирішення експерта.

Правильне призначення судово-медичної експертизи є гарантією проведення об'єктивного судово-медичного дослідження, забезпечує надання правильної правової оцінки події, що сталася, а також у цілому надає можливість провести швидке та повне розслідування. Водночас помилки слідчих під час розслідування та призначення судової експертизи можуть призвести до унеможливлення вирішення згаданих завдань і встановлення об'єктивної істини у провадженні, а це недопустимо. Зазначені обставини обґрунтовують необхідність здійснення наукового аналізу окремих теоретичних проблем, зокрема дослідження сучасних можливостей судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з учиненням насильства щодо працівників правоохоронних органів, а також помилок, що трапляються у слідчій практиці під час їх призначення, та визначення можливих шляхів їх вирішення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є вивчення судово-слідчої та експертної практики щодо розслідування насильства, вчиненого стосовно працівників правоохоронних органів, для визначення типових помилок, яких допускаються слідчі під час призначення судово-медичних експертиз, і можливих шляхів їх вирішення.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- дослідити та проаналізувати слідчо-судову та експертну практику розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів;

- установити типові слідчі помилки, що трапляються під час призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, та визначити можливі шляхи їх вирішення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення поставленої мети використано спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. Метод системного аналізу надав можливість проаналізувати слідчу, судову й експертну практику, а також теоретичні напрацювання вчених для визначення типових помилок слідчих, які ті допускають під час призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Порівняльний метод забезпечив можливість зіставлення матеріалів кримінальних проваджень

та визначення на підставі цього типових моделей, яким відповідають кримінальні провадження досліджуваної категорії у зв'язку із заподіянням потерпілим тілесних ушкоджень. Порівняльно-правовий метод надав можливість проаналізувати положення чинного кримінального процесуального законодавства та окремих підзаконних нормативно-правових актів і на підставі цього запропонувати закріпити окремі положення на законодавчому рівні, зокрема щодо різновидів судових експертиз. Системно-структурний метод надав можливість визначити типові помилки слідчих, установити їх взаємозв'язок між собою та причини, що сприяли їх появі. Метод прогнозування надав можливість визначити найбільш оптимальні шляхи вирішення типових помилок слідчих, зокрема сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та організації бінарних занять для слідчих органів досудового розслідування та судово-медичних експертів, що практикують.

Статистичні методи (групування, аналіз кількісних показників) застосовувались для узагальнення та опрацювання статистичних звітів, матеріалів слідчої, судової та експертної практик.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. За 2019 р. у Єдиному реєстрі судових рішень було розміщено 217 вироків за обвинуваченням у вчиненні погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), у 2020 р. – 318, за період січень–серпень 2021 р. – 276¹. Питома вага тих вироків, що засуджують винних саме за вчинення насильства (частини 2, 3 ст. 345 КК України), становить 89 %. Ми встановили, що працівникам правоохоронних органів заподіюють переважно легкі тілесні ушкодження, рідше – середньої тяжкості й тяжкі. За результатами нашого аналізу встановлено, що судово-медичні експертизи призначались у всіх досліджуваних нами провадженнях. У середньому кількість призначених судово-медичних експертиз сягала від однієї до двох, рідше – трьох.

Перш ніж переходити до визначення типових помилок слідчих, пропонуємо розкрити можливості судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із вчиненням насильства щодо працівників правоохоронних органів, та особливості їх призначення.

¹ Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 26.08.2021).

Порядок проведення судово-медичної експертизи живих осіб урегульовано Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи та Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Обидва документи були затверджені у 1995 р., і хоча окремі положення піддаються критиці як судово-медичними експертами (Кривда, Плевинскис, 2019, с. 123), так і юристами (Senyuta et al., 2020, р. 160–161), наразі це єдині директивні документи Міністерства охорони здоров'я України, якими повинні керуватися судово-медичні експерти під час проведення судово-медичних експертиз живих осіб.

Судово-медичні експертизи живих осіб у кримінальних провадженнях відіграють вагому роль. Зокрема, вони є важливим чинником, що обумовлює створення правових передумов для відшкодування фізичної шкоди здоров'ю (Ivanov, 2021). Предметом їх дослідження є визначення комплексу питань щодо виду отриманих тілесних ушкоджень, їх кількості, характеру та локалізації, давності та послідовності заподіяння, визначення їх ступеня тяжкості тощо.

Судово-медична експертиза живих осіб на етапі підготовки та призначення складається з винесення постанови про призначення експертизи з визначеним переліком питань, встановлення особи та забезпечення її прибуття до експертної установи, надання матеріалів для ознайомлення з обставинами провадження, надання медичної документації щодо особи, яка направляється на експертизу, та складання експертного висновку (Гусева, 2020, с. 279).

Методикою проведення судово-медичної експертизи живих осіб передбачено, що на стадії безпосереднього її проведення за певних умов з метою встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень судово-медичний експерт проводить медичне обстеження потерпілих¹. У злочинах досліджуваної нами категорії таке обстеження має вагоме значення, адже саме під час нього виявляється та фіксується переважна більшість тілесних ушкоджень, що належать до категорії легких. Крім того, під час визначення давності тілесних ушкоджень судово-медичний експерт здійс-

нює огляд з метою дослідження певних закономірностей у розвитку хворобливих процесів і загострених ушкоджень у людини з урахуванням індивідуальних властивостей організму (Гусева, 2021, с. 294).

Також необхідність здійснення медичного обстеження потерпілого обумовлюється тим, що лікарі або працівники швидкої медичної допомоги рідко описують виявлені тілесні ушкодження на потерпілому (синці, садна, подрипини тощо). І хоча ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у випадках політравми з наявністю кількох поєднаних ушкоджень оцінюється за характером найтяжчого ушкодження (Сокол, Ольховський, Колесніченко, 2020, с. 43), це не виключає необхідності встановлення та дослідження інших тілесних ушкоджень. Уважаємо, що своєчасне проведення медичного огляду під час здійснення судово-медичної експертизи надає можливість зафіксувати окремі тілесні ушкодження та дати їм відповідну оцінку.

Ефективність проведення судово-медичних експертиз певною мірою залежить від правильно сформульованих запитань. Ми підтримуємо думку вчених, які наголошують, що законність та обґрунтованість підсумкових висновків судово-медичного експерта залежить як від доброякісності й повноти матеріалів, зібраних під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій і переданих експерту, так і від правильності поставлених запитань (Загородній, 2018, с. 175).

Найчастіше під час проведення судово-медичної експертизи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, вирішується низка типових питань, серед яких:

- 1) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень;
- 2) кількість, характер, розташування і походження тілесних ушкоджень;
- 3) давність нанесення тілесних ушкоджень;
- 4) послідовність нанесення тілесних ушкоджень;
- 5) взаємне розташування потерпілого і підозрюваного під час нанесення тілесних ушкоджень, наявність слідів боротьби;
- 6) визначення знаряддя, яким нанесено тілесні ушкодження;
- 7) ступінь втрати працездатності (Загородній, 2018, с. 178).

Аналогічні питання є типовими і для судово-медичних експертиз, що призначаються під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами категорії.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та висновків експертів, складених за результатами проведення судово-медичної

¹ Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 19.08.2021).

експертизи стосовно потерпілого – працівника правоохоронного органу, надає змогу узагальнити типові помилки, яких допускаються слідчі та які унеможливають якісне проведення судово-медичних експертних досліджень, серед яких:

- 1) ненадання достатніх медичних даних, потрібних експерту для вирішення низки питань;
- 2) неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання матеріалів кримінальних проваджень;
- 3) несвоєчасне призначення судових експертів;
- 4) некоректна постановка запитань експертові;
- 5) призначення кількох експертів для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи.

Пропонуємо розглянути більш детально кожен із згаданих проблем та визначити можливі шляхи їх вирішення.

1. Ненадання достатніх медичних даних, потрібних експерту для вирішення питань, визначених у постанові про призначення судової експертизи

Кримінальним процесуальним законодавством гарантовано, що експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також ставити питання щодо предмета й об'єктів дослідження учасникам кримінального провадження¹. Як свідчить аналіз слідчої та експертної практики, досить часто слідчі ігнорують клопотання експертів про надання додаткових матеріалів та у відповідь надсилають листа з інформацією про те, що всі отримані матеріали під час розслідування попередньо були направлені на дослідження. Зважаючи на те, що експертам заборонено збирати матеріали для проведення експертизи за власною ініціативою², а слідчі не вживають заходів, необхідних для їх отримання, експерти не можуть надати відповіді на питання, які були поставлені на їх вирішення. Імовірно, підхід слідчих, за якого вони не вживають низку процесуальних заходів, спрямованих на збирання медичної документації, складеної стосовно потерпілого у зв'язку з отриманням ним тілесних ушкоджень, та не

повідомляють потерпілому про необхідність здійснення додаткових обстежень (наприклад рентгену, комп'ютерної чи магнітно-резонансної томографії тощо), можна пояснити їх великою завантаженістю. Однак хочемо наголосити, що це недопустимо, адже таким чином слідчі нехтують положеннями чинного законодавства щодо проведення повного й об'єктивного розслідування.

Необхідність вилучення та направлення на дослідження експерту медичної документації обумовлюється тим, що вона є важливою гарантією належного здійснення правосуддя у разі нападів чи інших травм. При цьому принципи документування мають передбачати: 1) здійснення детальної фіксації перебігу хвороби та подальшої судово-медичної експертизи; 2) забезпечення складення під час експертизи письмової діаграми тіла та фотографічної документації (Раупе-Джеймс, 2016, р. 235).

На підставі викладеного пропонуємо визначити перелік матеріалів, які слід одразу витребувати з лікувальної установи на початковому етапі розслідування і передати судово-медичному експерту на дослідження. До них, зокрема, належать:

- медична карта стаціонарного хворого (форма 003/о);
- карта хворого денного стаціонару поліклініки, стаціонару вдома (форма 003-2/о);
- медична карта амбулаторного хворого (форма 025/0);
- листок непрацездатності;
- акт констатації біологічної смерті (форма №017/о);
- талон амбулаторного пацієнта (форма №025 – 6/о);
- виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (форма №027/о);
- консультативний висновок спеціаліста (форма №028/о);
- повідомлення про травму не виробничого характеру (форма №092/о);
- лікарське свідоцтво про смерть (форма №106/0);
- супровідний листок станції швидкої медичної допомоги (форма №114/о) тощо (Загородній, 2018, с. 175);
- рентгенологічні знімки;
- знімки та диски з комп'ютерною та магнітно-резонансною томографією;
- фотознімки тілесних ушкоджень тощо.

Надані документи мають бути високої якості та містити відповідні об'єктивні відомості, що підтверджують діагноз (Сокол, 2020, с. 106). Водночас слід наголосити, що проведення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.08.2021).

² Там само.

судово-медичної експертизи живих осіб лише за медичними документами (історією хвороби, індивідуальною картою амбулаторного хворого тощо) здійснюється у виняткових випадках і лише за наявності справжніх повноцінних документів, що містять вичерпні дані про характер ушкоджень, їх клінічний перебіг та інші необхідні відомості. У виняткових випадках дозволяється використовувати копії та виписки, засвідчені підписом лікаря й печаткою медичного закладу¹.

Окрему увагу слід приділити показанням лікарів, медичних працівників та інших свідків, які містять дані медичного характеру. У разі виявлення відсутності у медичних документах суттєвих відомостей, які б додатково підтвердили окремі факти про характер тілесних ушкоджень чи механізм їх заподіяння, можна допитати лікарів або працівників служби екстреної медичної допомоги, і навіть якщо ці відомості судово-медичний експерт не врахує, їх до уваги може взяти суд під час розгляду справи у суді.

У разі проведення освідування за участю лікаря або судово-медичного експерта на вивчення експертів також слід направляти протокол слідчої (розшукової) дії та фотознімки отриманих ушкоджень. У разі, якщо потерпілому було заподіяно велику кількість тілесних ушкоджень, вважаємо, що експерту слід направляти всі матеріали кримінальних проваджень, а за неможливості – належним чином завірені їх копії.

Ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для проведення експертизи, також трапляється у разі, коли обстежуваний відмовився від додаткового огляду чи явки на повторне обстеження. Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень передбачено, що судово-медичному експертові слід утриматись від встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у випадках, якщо вказані факти позбавляють його змоги правильно оцінити характер ушкодження, його клінічний перебіг і кінець². Отже, проведення додаткових медичних досліджень за певних обставин є обов'язковою умовою успішного проведення судово-медичної експертизи, й у

разі надходження клопотання експерта про їх здійснення слідчий має повідомити про це потерпілого.

Уважаємо, що ненадання експерту необхідної медичної документації для здійснення дослідження може призвести до: 1) невстановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні; 2) неправильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння; 3) отримання висновку експерта, який суперечитиме іншим обставинам справи (наприклад, спростування факту наявності тих тілесних ушкоджень, механізм заподіяння яких продемонстрували свідок чи потерпілий); 4) неправильної оцінки висновку експерта та показань учасників кримінального провадження під час судового розгляду. Тобто фактично це може призвести до появи юридично значущих наслідків, здатних вплинути на реалізацію завдань кримінального провадження, що неприпустимо під час розслідування.

2. Неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання копій матеріалів кримінальних проваджень

Ми встановили, що насильство щодо працівників правоохоронних органів переважно вчиняється під час реалізації правоохоронцями їх професійних обов'язків, тобто безпосередньо під час виконання ними своїх службових обов'язків. При цьому в більшості випадків потерпілими є працівники патрульної поліції. Екіпування останніх містить у собі різні предмети, серед яких окремі можуть мати доказове значення. Ми маємо на увазі відеозаписи з боді-камер, адже іноді з їх допомогою може бути зафіксований механізм спричинення тілесних ушкоджень потерпілим. Однак слідчі недооцінюють значення цих відеозаписів у вирішенні питань, що належать до компетенції судово-медичних експертів.

Як приклад можна навести кримінальне провадження від 30 листопада 2020 р. № 12020050390002843, що розглядалось Краматорським міськрайонним судом Донецької області. Відповідно до встановлених обставин справи патрульні поліцейські та старший інспектор відділу превенції виїхали на виклик за повідомленням про вчинення домашнього насильства. Громадянин К., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, заподіяв тілесні ушкодження старшому інспектору відділу превенції, а саме: наніс один удар правою ногою у праву ногу потерпілого, що було зафіксовано на відеозаписах з боді-камер патрульних поліцейських. Під час розслідування слідчий ані протоколи огляду відеозаписів, ані

¹ Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 19.08.2021).

² Там само.

самі відеозаписи на дослідження експерту не надав¹.

В іншому провадженні, що розглядалось Дарницьким районним судом м. Києва, слідчий також не надав відеозаписи з камер відеонагляду, розташованих на місці події, на яких було зафіксовано, що обвинувачений на мотоциклі HONDA VRS 400 здійснив наїзд та протягнув кілька метрів за собою до проїжджої частини патрульного поліцейського².

Ми вважаємо, що у разі надання на дослідження експертам відеозаписів у вказаних провадженнях останнім простіше було б зробити висновок про механізм заподіяння тілесних ушкоджень, чи відповідає він тому, який зафіксовано на відеозаписах чи у протоколах слідчих дій, а також експерти могли б спростувати можливість отримання виявлених тілесних ушкоджень у потерпілих за інших обставин чи у більш пізній строк, тобто можливості їх отримання у побутових умовах або за обставин, не пов'язаних з подією злочину, були б визначені як малоймовірні.

Крім того, на дослідження експерту слід направляти і протоколи слідчих експериментів, проведених за участю потерпілих, свідків та підозрюваних. Щоб забезпечити можливість максимально повного встановлення обставин заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень, вважаємо, що попередньо до участі в них як спеціалістів можна залучити судово-медичних експертів, які зможуть поставити додаткові питання, відповіді на які будуть оцінюватись під час проведення експертизи.

У певних випадках доцільно також надавати копії протоколів допиту працівників правоохоронних органів, адже у них можуть бути зафіксовані істотні відомості, необхідні для вирішення питань щодо видів, кількості та механізму заподіяння тілесних ушкоджень. Зокрема, це може бути інформація про одяг та екіпірування, що були на потерпілому в момент заподіяння тілесних ушкоджень (наявність бронежилетів, касок тощо), адже в судо-

вій практиці трапляються випадки, коли потерпілий у процесі слідчого експерименту продемонстрував механізм заподіяння ударів у ділянку грудної клітини, однак під час судово-медичної експертизи їх наявність у згаданій ділянці була спростована. У подальшому під час оцінювання отриманого висновку експерта сторона захисту піддала сумніву його та показання потерпілого, і лише під час проведення додаткових допитів потерпілого та експерта було встановлено, що тілесні ушкодження в ділянку грудної клітини не були заподіяні через наявність бронежилета на потерпілому. Крім того, екіпірування, зокрема бронежилети, можуть істотно вплинути на мобільність поліцейських, можуть сприяти ризику травмування та зменшенню здатності виконувати професійні завдання (Schram et al., 2020). Також вагоме значення під час проведення судово-медичної експертизи має інформація про взуття, що було на нападникові в момент заподіяння ним ударів ногами.

Підсумовуючи розгляд цієї помилки, слід наголосити, що відомості, які мають значення для проведення судово-медичної експертизи, обов'язково слід відображати в описовій частині постанови про призначення судово-медичної експертизи. За таких умов отримані висновки експертів не будуть піддані сумнівам під час їх оцінювання стороною захисту та судом.

3. Несвоєчасне призначення судових експертів

Під несвоєчасним призначенням судових експертів ми розуміємо як передчасне, так і тривале затягування моменту призначення експертизи. Під передчасним призначенням експертизи слід розуміти ту, яка передуює завершенню лікування потерпілого або його реабілітації. За таких умов слідчі не враховують, що за період перебування особи на лікуванні медики можуть скласти додаткові документи або здійснити додаткові обстеження, які також мають направлятися на дослідження експертів. Наслідком дострокового призначення експертизи (до моменту отримання різної медичної документації) може бути визнання судом висновку експерта неналежним доказом. Крім того, за умов втрати особою працездатності передчасне призначення судово-медичної експертизи (до відновлення працездатності) може призвести до того, що потерпілий не зможе прибути на медичне обстеження до судово-медичного експерта у місячний строк, а це взагалі призведе до унеможливлення проведення експертизи.

Затягування моменту призначення судової експертизи також слід уникати, адже легкі

¹ Вирок Краматорського міськрайонного суду Донецької обл. від 21.04.2021 : справа № 234/119/21, провадження № 1-кп/234/531/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96479773> (дата звернення: 19.08.2021).

² Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 20.07.2021 : справа № 753/12581/20, провадження № 1-кп/753/1492/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98473542> (дата звернення: 19.08.2021).

тілесні ушкодження спричинюють швидкі, скороминучі наслідки, наявність яких може бути спростована під час пізнього проведення експертизи.

Отже, ще під час з'ясування фактичних обставин справи слідчий має визначити найбільш оптимальний строк призначення судово-медичної експертизи. За необхідності для правильного його визначення слідчий може проконсультуватися з експертом.

4. Некоректна постановка запитань експертові

Під час формулювання запитань експерту необхідно дотримуватися низки простих правил: 1) запитання слід формулювати чітко, просто й однозначно; 2) запитання мають відповідати компетенції як конкретного експерта, так і експертної установи в цілому; 3) перелік запитань у постанові мусить мати логічну послідовність (Зиненко, Сергеева, 2021, с. 44). Під некоректною постановкою запитань експертові ми розуміємо неповне, нечітке та неоднозначне їх формулювання, а також постановку таких питань, вирішення яких виходить за межі компетенції судово-медичних експертів.

На підставі аналізу експертної практики доходимо висновку, що досить часто слідчі ставлять питання, які за своєю суттю є правовими. Наприклад, до таких належать питання про наявність причинно-наслідкового зв'язку між відтвореним механізмом заподіяння тілесних ушкоджень учасником слідчого експерименту та виявленими у потерпілого тілесними ушкодженнями. Хоча законодавець виключає можливість вирішення питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України), слідчі все одно роблять такі помилки.

5. Призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи

Зазначені помилки можуть робитися як самостійно, так і в комплексі, однак розглядати їх, на нашу думку, слід комплексно, адже вони мають спільну першопричину, тобто обумовлюються й тими ж самими обставинами.

Під час розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів обставини щодо заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень та їхнього стану складаються відповідно до таких трьох ситуацій: 1) працівникові правоохоронного органу заподіяно переважно легкі тілесні ушкодження, у зв'язку з чим той не звертався до медичних закладів з метою отримання медичної допомоги; 2) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження, але він отримав медичну допомогу від служби

екстреної медичної допомоги або амбулаторно у медичному закладі; 3) працівникові правоохоронного органу заподіяно тілесні ушкодження, він перебував на стаціонарному лікуванні у медичному закладі, можливо, були хірургічне втручання або переломи тощо.

Перша ситуація є найпростішою, оскільки за таких умов, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, призначається одна судово-медична експертиза – первинна. Установлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень відбувається під час медичного обстеження потерпілого та не потребує здійснення додаткових оглядів чи очікування загоєння окремих ран для встановлення давності їх отримання та ступеня втрати працездатності потерпілим.

Водночас у разі невирішення визначених у постанові запитань, які потребують спеціальних медичних знань, під час проведення первинної судово-медичної експертизи слідчі призначають додаткові судово-медичні експертизи або ж повторні експертизи. Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи. Повторною є експертиза, під час якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз)¹.

Додаткові та повторні експертизи призначаються і під час розслідування кримінальних проваджень досліджуваної нами категорії, в яких ситуації склалися відповідно до двох сценаріїв, визначених нами раніше. Під час розслідування таких ускладнених ситуацій кількість судово-медичних експертиз сягає двох і більше.

Відсутність вирішення окремих питань під час проведення первинної експертизи може бути результатом допущення слідчими помилок, визначених нами раніше. Водночас у разі призначення повторних і додаткових експертиз слідчі не вказують про це у своїх

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 19.08.2021).

постановах. У науковій літературі це пов'язують із відсутністю відповідних положень про класифікацію судових експертиз у джерелах кримінального процесуального законодавства. Ми вважаємо, що такий стан справ негативно впливає на перебіг розслідування, адже у разі призначення повторних експертиз передбачено їх доручення іншим експертам, проте керівники доручають їх проведення попереднім експертам через те, що слідчі не зазначили у постанові, що ухвалили рішення про необхідність здійснення повторної експертизи.

Також слід наголосити, що рішення про призначення повторних судово-медичних експертиз слідчі ухвалюють у таких випадках: 1) складений експертом висновок належить до категорії імовірних, тобто є таким, у якому однозначно не вирішено питання, які потребують спеціальних знань та які вже винесли на вирішення експерта; 2) є обґрунтовані сумніви у компетентності експерта (Щербаківський, 2015, с. 205); 3) експерту задоволено відвід у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 83 КПК України, у зв'язку з наявністю обставин, передбачених ст. 79 КПК України.

Необхідність додаткових судових експертиз обумовлюється тим фактом, що, призначаючи первинні експертизи, слідчі не мають усієї інформації, яка може вплинути на перебіг судових експертиз. До такої інформації належать відомості про: 1) погіршення стану здоров'я потерпілого, звернення його до медичного закладу та отримання медичної допомоги; 2) механізм заподіяння тілесних ушкоджень, відображений у протоколах слідчих (розшукових) дій або зафільмований на відеозаписах з камер відеонагляду, розташованих на місці події; 3) знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Також за результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень доходимо висновку, що слідчі недооцінюють значення комплексних судово-медичних експертиз, які проводяться експертними комісіями. Чинним законодавством передбачено, що залежно від характеру експертизи до складу комісії можуть входити як лише фахівці в галузі судово-медичної експертизи, так і фахівці інших медичних (серед іншого й фахівці медико-соціальних експертних комісій Міністерства охорони здоров'я) і немедичних спеціальностей. За своїм процесуальним становищем усі вони під час проведення експертизи є експертами¹.

¹ Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від

Аналіз слідчої практики свідчить, що випадки, в яких доцільно було призначити комісійну судово-медичну експертизу під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу, є непоодинокими, однак попри це слідчі не ухвалювали рішень про їх призначення. Як приклад можна навести кримінальне провадження від 30 серпня 2019 р. № 12019210010002538, що розглядалось Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області. Відповідно до обставин справи обвинувачений наніс один удар кулаком правої руки у праву ділянку обличчя старшого лейтенанта поліції, чим спричинив останньому тілесні ушкодження у вигляді синця правої виличної ділянки, який за ступенем тяжкості належить до легких тілесних ушкоджень. Водночас під час розслідування слідчий установив, що потерпілий звертався за медичною допомогою, і йому було поставлено діагноз «закрита черепно-мозкова травма, струс головного мозку». У подальшому експерту надавались на дослідження медичні документи, однак у висновку він зазначив, що згаданий діагноз не підтверджено об'єктивними клінічними даними та подальшим динамічним спостереженням і тому він не підлягає експертному оцінюванню під час визначення виду, механізму виникнення та ступеня тяжкості тілесного ушкодження².

Схожу справу досліджував авторський колектив вітчизняних учених, який дійшов висновку, що оцінювання особливостей черепно-мозкової травми має здійснюватися під час проведення комплексної судово-медичної експертизи, до участі в якій слід залучати лікаря-нейрохірурга. Науковці наголосили, що необхідність використання спеціальних медичних знань є основним підґрунтям під час надання висновків (Плетенецька та ін., 2021, с. 543). Отже, виникають сумніви щодо об'єктивної оцінки події, що сталася та яка розглядалася у згаданій судовій справі.

Розглянуті помилки, на нашу думку, обумовлюються низьким рівнем професійної компетентності слідчих, яким доручається

17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95> (дата звернення: 19.08.2021).

² Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської обл. від 03.08.2021 : справа № 607/503/2021, провадження 1-кп/607/503/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98951292> (дата звернення: 19.08.2021).

досудове розслідування. Ми не вимагаємо наявності у слідчих спеціальних медичних знань, проте наголошуємо, що у разі наявності суперечностей або неузгодженості висновків з іншими матеріалами справи слідчі можуть звертатися за консультаційною допомогою спеціалістів. Саме така форма взаємодії є досить ефективною та не потребує вжиття низки процесуальних заходів, адже консультації можуть бути як письмовими, так і усними.

Підбиваючи підсумки розгляду цієї помилки, хочемо зауважити, що неодноразове призначення судових експертиз для вирішення тих само питань призводить до затягування строків розслідування та надмірного завантаження судових експертів. Зазначене, на нашу думку, є недопустимим, а тому його слід викоренити з практики слідчих органів досудового розслідування.

Отже, враховуючи, що раніше ми розглянули детально кожну із визначених проблем, пропонуємо зупинитись на найбільш оптимальних способах їх вирішення.

Усі виокремлені нами помилки обумовлено неправильним або недостатнім розумінням слідчими можливостей судово-медичних експертиз та методичних особливостей їх призначення і проведення. Ми вважаємо, що усунути ці помилки можна шляхом організації спільних занять слідчих разом із судовими експертами. Тематику таких занять слід присвятити дослідженню положень чинного законодавства, теоретичних напрацювань вчених, а також аналізу окремих кримінальних проваджень з метою визначення помилок слідчих, допущених ними під час призначення судово-медичних експертиз, та на цій основі формувати в слідчих навички формулювання чітких, повних і конкретних запитань, визначення оптимальних строків призначення експертиз, матеріалів, необхідних для здійснення дослідження, тощо.

Окремо слід наголосити на важливому значенні консультаційної допомоги судово-медичних експертів, яка має передувати моменту складання постанови, а в окремих випадках має здійснюватися під час проведення (у разі отримання клопотань експертів) та після завершення судово-медичних експертиз (для правильного оцінювання отриманого висновку). Перед призначенням судово-медичної експертизи слідчий може отримати консультацію щодо виду експертизи, яку слід призначити, складу комісії, якій слід доручити проведення судово-медичної експертизи, коректного формулювання запитань, які слід поставити на вирішення експерта, необхідних

матеріалів, які слід направити разом із постановою про призначення експертизи.

Під час проведення експертизи слідчий повинен контролювати своєчасне прибуття підекспертного на медичне обстеження, вживати відповідних заходів у відповідь на заявлене клопотання експерта, зокрема у разі необхідності здійснення додаткових обстежень (наприклад, отримання контрольного рентгенологічного знімка для оцінювання тривалості розладу здоров'я та ступеня зникнення хворобливих змін) тощо.

За результатами проведення первинної експертизи слідчий може отримати консультацію з метою з'ясування неможливості вирішення окремих запитань, що були поставлені ним, і того, яких заходів слід ужити для подальшого їх вирішення під час проведення додаткової судової експертизи.

Із метою забезпечення своєчасного призначення судових експертиз та недопущення затягування строків досудового розслідування, на наш погляд, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві слід передбачити відповідальність за довготривале їх непризначення за наявності достатніх підстав. Крім цього, вважаємо, що на законодавчому рівні також слід закріпити визначення додаткової, повторної та комісійної експертиз і зобов'язати слідчих визначати вид судової експертизи у постановках про їх призначення.

ВИСНОВКИ. У практичній діяльності слідчих під час розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів, зокрема під час призначення судово-медичних експертиз, досить поширеними є різноманітні помилки. До типових помилок слідчих ми віднесли такі:

- 1) ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для вирішення низки питань;
- 2) неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання матеріалів кримінальних проваджень;
- 3) несвоєчасне призначення судових експертиз;
- 4) некоректна постановка запитань експертові;
- 5) призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи.

Ми визначили, що найбільш ефективними способами усунення цих помилок є забезпечення проведення систематичного навчання зі слідчими за участю практикуючих судово-медичних експертів. До того ж вирішення

окремих проблем потребує внесення відповідних змін у чинне кримінальне процесуальне законодавство. Запропоновані рекомендації втілюють авторський погляд на досліджені

проблеми, водночас хочемо наголосити, що досліджувана проблематика потребує консолідованих зусиль учених та здійснення подальших ґрунтовних досліджень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : У справі, 2020. 452 с.
2. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
3. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 242 с.
4. Зиненко Ю. В., Сергеева О. В. Проблемы назначения комиссионных судебно-медицинских экспертиз по фактам ненадлежащего оказания медицинской помощи. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. 2021. № 2 (18). С. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.24412/2587-9820-2021-2-38-46>.
5. Комплексна судово-медична оцінка особливостей черепно-мозкової травми з ушкодженням на голові: випадок з практики / А. О. Плетенецька, Г. А. Зарицький, А. В. Легедза та ін. // *Scientific community: interdisciplinary research : 2nd International Scientific and Practical Conference (Hamburg, 26–28 January 2021)*. Hamburg : Busse Verlag GmbH, 2021. Pp. 538–544.
6. Кривда Г. Ф., Плевинскис П. В. О необходимости пересмотра и уточнения критериев и терминологии, применяемых в правилах судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений. *Клінічна та експериментальна патологія*. 2019. Т. 18, № 2 (68). С. 120–124.
7. Сокол В. К. Причины невстановления ступеня тяжести телесных ушкоджень у пострадавших з автотравмою за результатами первинних судово-медичних експертиз. *Вісник медичних і біологічних досліджень*. 2020. № 3 (5). С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2020.3.11307>.
8. Сокол В., Ольховський В., Колесніченко В. Стосовно питання про встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень при відкритих переломах нижніх кінцівок. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2020. № 6. С. 41–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2617-409X-2020-6-06>.
9. Шевчук В. Проблеми формування та удосконалення криміналістичних методик // *Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (Washington, 16–18 July 2020)*. Washington : EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 119–127.
10. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
11. Ivanov D. The importance of a forensic expertise for the establishment and compensation of harm caused by criminal punished actions: Issues of theory and practice. *SSRN Electronic Journal*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3860415>.
12. Payne-James J. J. Injury, fatal and nonfatal: Injury documentation. *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*. 2016. Vol. 4. Pp. 235–241. DOI: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-800034-2.00218-4>.
13. Resistance-related injuries among law enforcement officers: Addressing the empirical gap / H. M. Tiesman, S. Konda, J. Grieco et al. *American Journal of Preventive Medicine*. 2020. Vol. 59, Iss. 6. Pp. 231–238. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.05.015>.
14. Senyuta I., Orlyuk O., Buletsa S., Ivanchulynets D. Forensic Medical and Forensic Psychiatric Examination: Some Issues of Legal Regulation. *Georgian Medical News*. 2020. No. 2 (299). Pp. 158–163.
15. The effects of body armour on mobility and postural control of police officers / B. Schram, R. Orr, B. Hinton et al. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*. 2020. Vol. 24, Iss. 3. Pp. 190–194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbmt.2020.03.001>.

Надійшла до редакції: 27.08.2021

ГУСЕВА В. А. НАЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКИХ ЭКСПЕРТИЗ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НАСИЛИЯ, СОВЕРШЕННОГО В ОТНОШЕНИИ СОТРУДНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Проанализирована следственно-судебная и экспертная практика по уголовным производствам, возбужденным по факту совершения насилия в отношении сотрудника правоохранительного органа. На основании анализа определены возможности судебно-медицинских экспертиз по уголовным производствам указанной категории, а также определены типичные ошибки, допускаемые следователями при их назначении в ходе расследования. Установлено, что типичными ошибками являются назначение нескольких

експертиз для рішення одних і тих же питань, неправильне визначення виду експертизи, непередання достаточних медичних даних, необхідних експерту для рішення ряду питань, в тому числі матеріалів кримінальних виробств, несвоєчасне призначення судових експертиз і некоректна постановка питань експерту. Дані окремі рекомендації по усуненню визначених типових помилок.

Ключевые слова: *кримінальне правопорушення, судово-медична експертиза, правоохоронний орган, насильство, слідчі помилки.*

HUSIEVA V. O. APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE

The aim of the study was to identify common mistakes made by investigators during the appointment of forensic examinations in criminal proceedings initiated in connection with the commission of violence against law enforcement officers, and possible ways to solve them. To achieve this goal, special research methods were used, namely: the method of system analysis, comparative legal method, system and structural and forecasting method, as well as statistical methods, including methods of grouping and analysis of quantitative indicators. It has been established that forensic examinations play an important role in the investigation of violence against law enforcement officers. It is determined that the subject of forensic examination of living persons (establishing the severity of injuries) is to determine a set of issues regarding the type of injuries, their number, nature and location, age and sequence of infliction, determining their severity etc. It is established that on average during the investigation of crimes of this category two examinations are appointed.

On the basis of the performed analysis the possibilities of forensic medical examinations in criminal proceedings of the specified category are defined, and also the typical mistakes which investigators make at their appointment during investigation are identified. The scientific position is substantiated that the typical mistakes are: appointment of several examinations to address the same issues, incorrect definition of the type of examination, failure to provide sufficient medical data needed by the expert to address a number of issues, including criminal proceedings, late appointment of forensic examinations, incorrect posing questions to the expert. Recommendations for preventing certain mistakes are formulated.

It is emphasized that the most effective ways to eliminate the typical mistakes of investigators are to provide systematic training with investigators with the participation of practicing forensic experts. It is proved that the solution of certain problems is possible only by making appropriate changes in the current criminal procedure legislation.

Key words: *criminal offense, forensic medical examination, law enforcement body, violence, investigative mistakes.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гусєва В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 102–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.

Citation (APA): Husieva, V. O. (2021). Appointment of Forensic Examinations During the Investigation of Violence Against a Law Enforcement Officer: Problems and Ways to Solve. *Law and Safety*, 3(82), 102–112. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.